

Л. А. Канівець кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного
права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНИХ ЕКОСИСТЕМ І ВИДІВ У ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ ЗОНІ ВІДЧУЖЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню правового забезпечення збереження природних екосистем і видів у Чорнобильській зоні відчуження. З'ясовано, що поступове зменшення кількості радіонуклідів у поєднанні з евакуацією населення і припиненням традиційної господарської діяльності суттєво поліпили радіаційну ситуацію у Чорнобильській зоні, чим сприяли процесам природного відродження дикої природи, збільшенню чисельності рослин і тварин. З урахуванням системного аналізу чинного законодавства зроблено висновки про зміну вектора державної екологічної політики щодо правового режиму радіоактивно забруднених територій у напрямку їх відродження.

Встановлено, що створенню умов для відновлення природних екосистем Чорнобильської зони відчуження і збереження її видів сприяло здійснення заходів щодо реабілітації деградованих екосистем. Відзначено багатогранність заходів із забезпечення збереження природних екосистем і видів, серед яких одним із ефективних визнано створення заповідної території. Досліджено правовий статус Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника як унікального природоохоронного і наукового об'єкта. Проаналізовано систему заходів щодо запобігання змінам природних екосистем у Заповіднику, збереження об'єктів рослинного і тваринного світу, в тому числі представників Червоної книги України. Відзначено високий науковий потенціал Чорнобильської зони відчуження. Проаналізовано проблеми у сфері проведення наукових досліджень, акцентовано увагу на необхідності забезпечення належних умов для здійснення науково-дослідної роботи, зі створенням сучасної дослідницької інфраструктури.

Одним із пріоритетних напрямків розвитку Чорнобильської зони відчуження визнано подальший розвиток Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника як унікального природоохоронного об'єкта, відродження наукового потенціалу задля відновлення природних екосистем Чорнобильської зони відчуження і забезпечення збереження її видів.

Ключові слова: Чорнобильська зона відчуження, відродження радіоактивно забруднених територій, Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник, природні екосистеми, збереження природних екосистем і видів

Kanivets L. A. Legal support for the preservation of natural ecosystems and species of the Chernobyl Exclusion Zone

The article is devoted to the study of legal support for the conservation of natural ecosystems and species in the Chernobyl Exclusion Zone. It was found that the gradual decrease in the number of radionuclides in combination with the evacuation of the population and the cessation of traditional economic activities significantly improved the radiation situation in the Chernobyl zone, which contributed to the natural regeneration of wildlife, increase in plants and animals. Taking into account the systematic analysis of the current legislation, a conclusion was made about the change of the vector of the state ecological policy regarding the legal regime of radioactively contaminated territories in the direction of their revival.

It is established that the creation of conditions for the restoration of natural ecosystems of the Chernobyl Exclusion Zone and the conservation of its species was facilitated by the implementation of measures to rehabilitate degraded ecosystems. The versatility of measures to ensure the conservation of natural ecosystems and species was noted, among which the creation of a protected area was recognized as one of the priorities. The legal status of the Chernobyl Radiation and Ecological Biosphere Reserve as a unique nature protection and scientific object has been studied. The system of measures to prevent changes in natural ecosystems in the Reserve, the preservation of flora and fauna, including representatives of the Red Book of Ukraine, is analyzed. The high scientific potential of the Chernobyl Exclusion Zone is noted. Problems in the field of scientific research are analyzed, attention is focused on the need to create appropriate conditions for research work and the creation of modern research infrastructure.

One of the priority directions of development of the Chernobyl Exclusion Zone is the further development of the Chernobyl Radiation and Ecological Biosphere Reserve as a unique nature protection object, revival of scientific potential for restoration of natural ecosystems of the Chernobyl Exclusion Zone and preservation of its species.

Key words: Chernobyl Exclusion Zone, revival of radioactively contaminated areas, Chernobyl Radiation and Ecological Biosphere Reserve, natural ecosystems, conservation of natural ecosystems and species

Постановка проблеми. Чорнобильська катастрофа як найбільша техногенна катастрофа людства у ХХ ст. мала наслідком викиди радіоактивних елементів в атмосферу, чим викликала небачені раніше екологічні проблеми, пов'язані зі змінами у стані довкілля, масштабним радіаційним забрудненням та його поширенням на значні території. Як наслідок – неможливість подальшого проживання населення на зазначених

територіях і ведення традиційної господарської діяльності. Усю територію України оголошено зоною екологічного лиха. Для територій, що зазнали радіоактивного забруднення, встановлено особливий правовий режим [1]. Найбільш забрудненими визнано зону відчуження і зону безумовного (обов'язкового) відселення.

Основним завданням діяльності держави стало подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, з метою захисту населення і довкілля. Конституція України у ст. 16 наголосила, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Однак, за час, що минув після вибуху четвертого реактора на Чорнобильській АЕС, екологи спостерігають постійне зменшення кількості радіонуклідів, що у поєднанні з евакуацією населення і припиненням традиційної господарської діяльності, суттєво поліпшило радіаційну ситуацію у Чорнобильській зоні і сприяло процесам природного відродження дикої природи, збільшення чисельності тварин і рослин.

На території зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення, як відзначено у Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [2], з'явилась можливість збереження в екологічно відновленому стані найбільш типових природних комплексів Полісся. З урахуванням сучасних реалій можна стверджувати про те, що вектор державної екологічної політики з питань правового режиму радіоактивно забруднених територій змінився: від подолання наслідків Чорнобильської катастрофи до використання можливостей територій, їх реабілітації та відродження, в основі яких – здійснення природоохоронних заходів, спрямованих на збереження і відновлення природних екосистем та видів у Чорнобильській зоні відчуження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичним підґрунтям проведеного дослідження стали праці провідних вчених: В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, А.Й. Годованюка, Р.А. Гольонко, І.І. Каракаша, В.М. Комарницького, О.М. Ковтун, О.О. Статівки, А.І. Черемної та інших. Проте питання реалізації заходів із забезпечення збереження природних екосистем та видів у Чорнобильській зоні відчуження, попередження їх виснаження та знищення, не отримали достатнього висвітлення в еколого-правовій доктрині.

З урахуванням сучасних змін національного законодавства, досягнень вчених еколого-правової науки, представників інших галузей наук, з огляду на доцільність проведення комплексного аналізу, **метою статті** є дослідження правового забезпечення збереження природних екосистем і об'єктів Чорнобильської зони відчуження.

Виклад основного матеріалу. Всесвітня Хартія природи [3] наголошує на тому, що людина своїми діями чи їх наслідками може видозмінювати природу і вичерпати її ресурси, а тому повинна у повній мірі усвідомлювати нагальну потребу збереження рівноваги і якості природи і природних ресурсів. Одним із принципів збереження природи проголошує забезпечення особливого захисту унікальним районам, типовим представникам усіх видів екосистем, середовищ існування рідкісних або зникаючих видів.

Екосистема (екологічна система) – це природний комплекс, створений живими організмами, з умовами їх існування, пов'язаними між собою обміном речовин і енергії, які утворюють систему взаємозумовлених біотичних та абіотичних явищ і процесів [4]. Різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, серед іншого, наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є, згідно з Конвенцією про охорону біологічного різноманіття, визначається як біологічне різноманіття. Це поняття включає в себе різноманітність у рамках виду, між видами і різноманіття екосистем.

Науковці відзначають особливе значення природних екосистем як гаранту стабільності довкілля, фундаменту життя, руйнування яких і техногенне перетворення ландшафту підриває основи існування багатьох видів і їх угруповань, частина яких уже зникла, а інша перебуває на межі вимирання [5, с. 303].

Наслідком аварії на Чорнобильській АЕС, як зазначає Н.П. Барановська, стала поява окремої екологічної проблеми для України як Зона відчуження – високо забруднена територія, яка утворилась навколо зруйнованого енергоблоку і самої станції і яка протягом значного періоду зазнає підвищеного радіаційного впливу [6, с. 177]. Зона відчуження і зона безумовного (обов'язкового) відселення є частиною території, що зазнала найбільшого радіоактивного забруднення, землі якої виведені із господарського обігу і відмежовуються від суміжної території. Чорнобильська зона визначалась дослідниками як природно-техногенна екосистема, небезпечна для довкілля і населення, що зумовлюється наявністю в її межах радіаційно-небезпечних об'єктів, загрозами поширення радіоактивного забруднення на значну територію, виникненням негативних процесів у довкіллі (лісових пожеж, неконтрольованого підтоплення та осушення ґрунтів, епіфітотії та епізоотії тощо).

За час, що минув, стала очевидною унікальність зазначених територій, де внаслідок припинення традиційних видів діяльності, завдяки природним процесам розпаду радіонуклідів, проведеним природоохоронним заходам відбулося відновлення типових природних комплексів Полісся, зі створенням умов для відтворення об'єктів тваринного та рослинного світу, в тому числі представників видів Червоної книги України. За підрахунками фахівців, на території Заповідника виявлено 46 видів флори, занесених до Червоної книги України. На водоймах зони відчуження зростають рослинні ценози, включені до Зеленої книги України. Зафіксовано більше 300 видів хребетних тварин, з яких 75 видів (із 97 можливих) занесені до Червоної книги України [7].

Збереженню видів, які є під загрозою, сприяє здійснення заходів щодо реабілітації і відновлення деградованих екосистем. На сьогодні перед державою постановлено стратегічну мету – відновлення деградованих екосистем Чорнобильської зони відчуження (де це можливо, з урахуванням показників радіоекологічної обстановки), а на довічно забруднених територіях – функціонування зони спеціального промислового використання [8; 9]. В основі провадження заходів, спрямованих на реабілітацію та відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, – утвердження бренд-меседжу «Безпечний Чорнобиль» [10].

Еколого-правові заходи із забезпечення збереження природних екосистем та видів Чорнобильської зони є багатогранними. Одним із пріоритетних – створення і оголошення територій і об'єктів природно-заповідного фонду. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» у ст. 60 визначає систему природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні. Серед них – території та об'єкти природно-заповідного фонду, що охороняються в Україні як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Згідно зі ст. 5 Закону України «Про екологічну мережу України» – включаються до складових структурних елементів екомережі, є її ключовими територіями (ст.16).

До природно-заповідного фонду належать біосферні заповідники, що за ст. 17 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» визнаються природоохоронними, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що утворюються з метою збереження у природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Можливість створення у зоні відчуження, зоні безумовного (обов'язкового) відселення територій та об'єктів природно-заповідного фонду на законодавчому рівні передбачена ст. 11 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи». У межах таких територій здійснюються виключно види діяльності, що визначені у відповідних положеннях про них, з урахуванням обмежень та в порядку, встановлених зазначеним законом.

Так, з метою збереження у природному стані найбільш типових природних комплексів Полісся, забезпечення підтримки та підвищення бар'єрної функції Чорнобильської зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення, сприяння організації та проведенню міжнародних наукових досліджень, згідно Указу Президента України від 26 квітня 2016 року № 174/2016 [11], створено Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник, що розташований в Іванківському і Поліському районах Київської області у межах зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення території, загальною площею 226964,7 га. Заповідник є бюджетною, неприбутковою природоохоронною, науково-дослідною установою загальнодержавного значення. Належить до сфери управління Державного агентства України з управління зоною відчуження.

Відповідно до Указу Президента України від 6 липня 2018 року № 196/2018 подальший розвиток Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника як унікального природно-заповідного об'єкту визначено у числі основних заходів, спрямованих на реабілітацію та відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Серед основних завдань Заповідника, зокрема: мінімізація екологічної небезпеки та збереження природних багатств зони відчуження, зони безумовного (обов'язкового) відселення; відтворення та збереження природних екосистем; збереження природної різноманітності ландшафтів, тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу; забезпечення охорони території Заповідника з усіма природними об'єктами тощо. Успішне виконання завдань і цілей, покладених на заповідники, дослідники вбачають у чіткій правовій регламентації діяльності заповідника, умовах і вимогах заповідного режиму, встановленні чіткої системи юридичних заходів, що забезпечують найсуворішу охорону заповідника [12, с. 304].

Основні засоби збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду визначені у ст. 8 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», серед яких, зокрема: встановлення заповідного режиму; організація систематичних спостережень за станом заповідних природних комплексів та об'єктів; проведення комплексних досліджень з метою розробки наукових основ їх збереження та ефективного використання; встановлення підвищеної відповідальності за порушення режиму їх охорони та використання, а також за знищення та пошкодження заповідних природних комплексів та об'єктів; проведення широкого міжнародного співробітництва у цій сфері тощо.

О.М. Ковтун справедливо наголошує, що території та об'єкти природно-заповідного фонду розглядаються перш за все як природоохоронна цінність, яка визначає їхню основну функцію – збереження природного різноманіття ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу. Цілями правової охорони, на думку вченої, є збереження, відтворення (якщо це можливо) і забезпечення особливого режиму використання природних комплексів та об'єктів [13, с. 71,75].

С.В. Шарапова відводить територіям та об'єктам природно-заповідного фонду найважливішу роль у збереженні і відновленні ресурсів живої природи, розглядаючи їх в якості найбільш ефективного механізму підтримки екологічного балансу територій, збереження природного біорізноманіття. При цьому

виділяє два напрями в охороні природно-заповідного фонду. Перший вчена пов'язує зі збереженням унікальних об'єктів природи, пам'ятників природи й культури тощо. Другий – із запобіганням забрудненню й виснаженню природних ресурсів, які знаходяться на території такого фонду [14, с. 58-59].

Р.А. Гольонко визнає різновекторний характер правової охорони біосферних заповідників, напрями здійснення якої вбачає у: правовій охороні біосферних заповідників як науково-дослідної установи, самостійної категорії природно-заповідного фонду України та суб'єкта міжнародних правовідносин щодо охорони природи, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття; правовій охороні природних ресурсів на території біосферних заповідників, екосистем; правовій охороні біосферних заповідників як об'єкту екологічної мережі [15, с. 187].

Одним із ефективних засобів збереження природних екосистем та об'єктів є встановлення заповідного режиму, що визначається як повне невтручання або втручання людини лише у виключних випадках у структуру екосистем та природні процеси [16]. Для біосферних заповідників встановлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням. А.Й. Годованюк зазначає, що функціональне зонування території здійснюється для виконання біосферним заповідником трьох основних функцій: збереження ландшафтів, екосистем, видів та генетичних різновидів; сприяння економічному, соціально-культурному, екологічно збалансованому та загальнолюдському розвитку; підтримки демонстраційних проектів, освіти, просвіти, досліджень, фонового моніторингу у сфері моніторингу довкілля на глобальному, національному та регіональних рівнях [12, с. 308].

Проведення зонування є важливим кроком на шляху збереження природних екосистем та об'єктів Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника. У межах території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника виділяються наступні функціональні зони: заповідна; буферна; регульованого заповідного режиму; антропогенних ландшафтів [17].

Так, відповідно до п. 4.3.1. наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 3 лютого 2017 року № 43 території заповідної зони призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних та мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу. У межах заповідної зони заборонена будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить цільовому призначенню, порушує природний розвиток процесів та явищ або створює загрозу шкідливого впливу на його природні комплекси та об'єкти. Загалом, виконання завдань зі збереження природних екосистем та об'єктів покладено на усі зони Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника.

Статтею 16 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», п. 4.3.1. вищезазначеного наказу передбачено здійснення заходів щодо запобігання змінам природних комплексів Заповідника внаслідок антропогенного впливу, а також збереження та відновлення рослинних угруповань, що історично склалися, видів рослин і тварин, які зникають. Що стосується об'єктів тваринного світу, що перебувають на територіях природно-заповідного фонду, то їх охорона, як стверджується у правовій доктрині, виявляється у посиленних законодавчих вимогах щодо збереження, відтворення, використання таких об'єктів та поєднанні правового режиму поводження з об'єктами тваринного світу і правового режиму об'єктів природно-заповідного фонду [18, с. 190]. Щодо об'єктів тваринного та рослинного світу, що перебувають у межах території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника, то їх охорона, а відтак і збереження фактично відбувається шляхом дотримання режиму даного Заповідника у поєднанні з правовим режимом радіоактивно забруднених територій, тобто з урахуванням обмежень і в порядку, встановленому законодавством про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

На сьогодні одним із пріоритетних напрямів діяльності Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника визнається збереження рідкісних тварин як найбільш вразливих компонентів довкілля, що передбачає вжиття широкого комплексу заходів, що розрізняються за ступенем втручання людини у природне середовище, серед яких: проведення інвентаризації (наявність виду, його статус, загрози); проведення моніторингу стану популяцій видів, які мають високу цінність насамперед для Заповідника та в цілому території Українського Полісся (раритетна фауна, види-символи тощо); оптимізація природного середовища в місцях перебування об'єктів тваринного світу; розведення в неволі, випуск або реабілітація (створення вільноживучого угруповання зубра європейського, створення вольєру для перетримки тварин в с. Купувате на випадок НС, створення адаптаційних вольєрів для випуску птахів у природне середовище) [19, с. 37]. Науковці наголошують на особливому інтересі для подальших моніторингових досліджень популяцій таких рідкісних видів тварин як ведмідь бурий, рись, кінг Пржевальського, лелека чорний тощо [20, с. 78-79].

Одним із ефективних засобів забезпечення збереження природних екосистем та об'єктів Чорнобильської зони відчуження є здійснення комплексних досліджень з метою розробки наукових основ їх збереження та ефективного використання, порядок організації та здійснення яких на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду реалізується у відповідності до наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 29 жовтня 2015 року № 414 [21]. В.Д. Сидор справедливо відзначає про зміни у правовому режимі територій зон відчуження, безумовного (обов'язкового) відселення – їх визнано

унікальним полігоном для проведення міжнародних наукових досліджень в галузі радіології, радіобіології, охорони навколишнього середовища, поводження з радіоактивними відходами тощо, а також реалізації міжнародних програм у галузі освіти [22, с. 185].

На сьогодні є усі підстави стверджувати про те, що Чорнобильська зона відчуження є територією з високим науково-технічним потенціалом, в межах якої впродовж тривалого часу, фактично у природних умовах, здійснюється науково-дослідна робота щодо визначення стану і динаміки міграції радіонуклідів в природних екосистемах, розвитку природних комплексів та об'єктів в умовах радіаційних навантажень, обґрунтування природоохоронних заходів, зокрема, заходів з реабілітації радіоактивно забруднених територій тощо.

Наукові дослідження зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення на законодавчому рівні [2] визнано одним із пріоритетних завдань забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України. Створення належних умов для здійснення наукових досліджень у сфері охорони навколишнього природного середовища, формування сучасної дослідницької інфраструктури є одним із пріоритетних завдань діяльності Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника. Відповідно до п. 6.3. наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 3 лютого 2017 року № 43 основними напрямками наукової діяльності Заповідника є здійснення фундаментальних і прикладних наукових досліджень функціонування екосистем. Серед них, зокрема: ведення Літопису природи; організація та здійснення моніторингу за станом та динамікою природних комплексів і об'єктів, екосистем; інвентаризація об'єктів флори та фауни, рослинних угруповань, ландшафтного різноманіття тощо; розробка наукових рекомендацій щодо збереження і відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного і тваринного світу, занесених до Червоної книги України, відновлення порушених корінних природних комплексів, гідрологічного режиму, збереження і відновлення рослинних угруповань, що історично склалися, запобігання проникненню чужорідних видів рослин і тварин, які загрожують екосистемам, середовищам існування або видам; створення та ведення наукових фондів, баз даних тощо.

Результатом багаторічних наукових досліджень стало формування наукових шкіл, що надали нові фундаментальні знання щодо функціонування об'єктів довкілля в умовах радіації та наукові рекомендації (заходи) щодо їх збереження. Унікальність Чорнобильської зони відчуження як території для проведення наукових досліджень, в тому числі міжнародних, є беззаперечною. Проте, фахівці відзначають наявність справжньої катастрофи у сфері наукових досліджень на теренах зони відчуження впродовж останніх двох десятиліть. Що пов'язано, зокрема, з недостатнім фінансуванням, руйнуванням науково-дослідної інфраструктури, приведенням її у занедбаний стан тощо [19, с. 39-41] і вимагає негайної розробки і впровадження рішень та заходів, мета яких – відродження наукового потенціалу зони відчуження.

З метою поширення знань і підвищення обізнаності щодо цінностей біологічної і ландшафтно-різноманітності, формування екологічної свідомості та виховання поваги до природи у Чорнобильському радіаційно-екологічному біосферному заповіднику здійснюється екологічна освітньо-виховна робота.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Створенню умов для збереження об'єктів тваринного і рослинного світу, в тому числі рідкісних видів, сприяє здійснення заходів щодо реабілітації деградованих екосистем. Сучасні зміни національного законодавства засвідчують про зміну вектору державної політики у напрямку відродження територій Чорнобильської зони відчуження, перетворення її на екологічно безпечну, що стало можливим завдяки природним процесам розпаду радіонуклідів, проведеним природоохоронним заходам і обумовлено екологічними особливостями даної території (фактична відсутність населення, припинення традиційної господарської діяльності). Одним із пріоритетних напрямів розвитку Чорнобильської зони відчуження має стати подальший розвиток Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника як унікального природоохоронного об'єкта, осередку збереження екосистем та їх біорізноманіття, відродження його наукового потенціалу задля відновлення природних екосистем Чорнобильської зони і забезпечення збереження видової та популяційної чисельності об'єктів тваринного і рослинного світу, в тому числі представників Червоної книги України.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 27.02.1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 16. Ст. 198.
2. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70.
3. Всесвітня Хартія природи від 01.01.1982 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_453#Text.
4. Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів: Закон України від 22.03.2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 28. Ст. 135.
5. Суєтнов Є.П. Збереження природних екосистем як мета національної екологічної політики України. *Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 50-ій річниці створення Дон. нац. ун-ту та 30 річниці створення каф. госп. права Дон. нац. ун-ту (14-15 трав. 2015 р.). Вінниця, 2015. С. 302–304.

6. Барановська Н.П. Вплив Чорнобильської катастрофи на довкілля та спосіб життя населення забруднених регіонів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія*. 2006. Вип. 10. С. 176–182.

7. Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник. *Чорнобильський науковий хаб*. 2020. № 1. С. 5-6. URL: <http://zapovidnyk.org.ua/hub/hub-1-gruden-r.pd>.

8. Про додаткові заходи щодо перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему та відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Указ Президента України від 13.04.2016 року № 141/2016. *Офіційний вісник Президента України*. 2016. № 11. Ст. 258.

9. Про додаткові заходи з відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, із соціального захисту постраждалих осіб, безпечного поводження з радіоактивними відходами : Указ Президента України від 05.07.2018 року № 196/2018. *Офіційний вісник Президента України*. 2018. № 18. Ст. 287.

10. Про деякі питання розвитку територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Указ Президента України від 10.07.2019 року № 512/2019. *Офіційний вісник Президента України*. 2019. № 16. Ст. 460.

11. Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника : Указ Президента України від 26.04.2016 року № 174/2016. *Офіційний вісник України*. 2016. №35. Ст. 1355.

12. Годованюк А.Й. Правовий режим земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення. *Земельне право України* : навчальний посібник / І.І. Каракаш, В.Д. Сидор, Т.Є. Харитонова та ін.; за ред. І.І. Каракаша і Т.Є. Харитонові. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Одеса: Юридична література, 2017. С. 298–324.

13. Ковтун О.М. Правова охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : навчальний посібник. Прецедент, 2010. 229 с.

14. Шарапова С. В. Актуальні проблеми правової охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 113. С. 57–64.

15. Гольонко Р.А. Поняття та особливості правової охорони біосферних заповідників в Україні. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 176–191.

16. Про затвердження Інструкції про зміст та складання документації державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 16.02.2005 року № 67. *Офіційний вісник України*. 2005. № 11. Ст. 540.

17. Про затвердження Положення про Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 03.02.2017 року № 43. URL: https://mer.gov.ua/files/uploads/nakaz_43_03022017.pdf.

18. Тваринний світ України: правова охорона, використання та відтворення / Г.І. Балюк, О.О. Погрібний, Ю.С. Шемшученко та ін.; за ред. Г.І. Балюк. К.: Юрінком Інтер, 2010. 384 с.

19. Проект Стратегії розвитку зони відчуження на 2021-2030 роки, підготовлений Державним агентством України з управління зоною відчуження. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/11.12-stratehiia%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/11.12-stratehiia%20(2).pdf).

20. Коніщук В.В. Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник у системі Пан'європейської екомережі. *Агроекологічний журнал*. 2016. № 1. С. 71–81.

21. Про затвердження Положення про наукову та науково-технічну діяльність природних і біосферних заповідників та національних природних парків : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 29.10.2015 року № 414. *Офіційний вісник України*. 2015. № 95. Ст. 3270.

22. Сидор В.Д. Правовий режим новоствореного Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. № 2. С. 184–192.